

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht

Administratie: Mr. N. B. ten Bokkel Huinink, secr. der vereniging, Lessinglaan 9,

Utrecht. Gironummer penningmeester: 575520 ten name van „Oud-Utrecht”

TWEE EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 2 / FEBRUARI 1959

„KWAAD VOLK, DIE ZICH MET SMOKKELARIJE EN DEN BEDELSAK BEHELPEN”.

In het jaar 1710, richtte zich het toenmalige gemeentebestuur van Soest, d.w.z. „de schout en buermeesters en die van den geregte van Zoest”, in een schrijven, tot de staten 's lands van Utrecht, met het verzoek, een keur te willen bekrachtigen, die een einde moest maken aan de overlast, die de „opgesetenen van Zoest” ondervonden van vreemdelingen, zwervers en landlopers.

Terecht meende men in die tijd, dat ten aanzien van dit bedelvolk een lijfstraf of een hoge geldboete, deze er van zou weerhouden Soest te bezoeken of aldaar te verblijven.

Dat de vroedschap van Soest meende het vreemdelingenverkeer te moeten beperken, lag mede in het feit, dat die lieden, na een korter of langer verblijf in het dorp, hun pas geboren of nog jonge kinderen, hier achterlieten, waarvoor de diaconie of het armbestuur der kerken konden zorgen voor deze verlaten en onverzorgde kinderen.

Uitdrukkelijk wordt in het schrijven vermeld, dat, zij, het gemeentebestuur, met hun „eigen wesen”, te onderhouden genoeg te doen heeft. Hieruit blijkt, dat niet alleen maatschappelijke, doch ook financiële motieven de achtergrond vormden van het verzoekschrift aan de staten 's lands van Utrecht. Overigens zeer begrijpelijk.

Het zwerversvolk werd aangeduid als „kwaad volk, die zich met smokkelarije en den bedelsak behelpen” en bij tijd en wijle zou Soest met „diergelijcke mensen” worden opgepropt, temeer daar de „bewoonders der huijzen”, dus de inwoners of „opgesetenen” van Soest, dergelijke lieden herbergden en onderdak verleenden.

De vreemdelingen en zwervers, zowel als de ingezetenen worden met

straffen (grote poene en gelijcke poene) bedreigd en bij vestiging „in den dorpe van Zoest” moest men in het bezit zijn van een acte van garantie. De landzwerfers in die dagen waren voor een groot deel afgedankte matrozen en soldaten, die door bedelen, soms door te roven en te stelen aan de kost trachtten te komen.

Een poging tot bestrijding van de bedelarij was reeds in 1459 ingezet door een plakkaat van Philips van Bourgondië, gevolgd door een ordonnantie van Karel V in 1531, waarbij het bedelen verboden werd, zonder dat dit het gewenste gevolg had.

Later onder de republiek der Verenigde Nederlanden werden er door de stedelijke overheid in ons land bedelverboden in het leven geroepen, ter bestrijding van de armoede en het tegengaan van het bedelen in de steden en op het platte land. Algemeen was men toen van oordeel dat bedelarij de welvaart van het land belemmerde.

Het verzoekschrift aan de staten 's lands van Utrecht, waaruit de overlast bleek die men te Soest ondervond van het bedelvolk, komen hierin duidelijk tot uiting en had de volgende inhoud:

„Geven reverentlick te kennen Schout, Buermeesters en die van den geregte van Zoest, dat de supplianten dagelicks bevinden, dat bij sommige opgesetenen van Zoest worden gelogeed eenige menschen waer onder wel soodanige gevonden werden, die sig met smokkelarije ende den bedelsak behelpen, waeruij noodsakelijck prostueeren moet, dat bij tijd en wijlen haerlieder dorp met diergelijcke menschen soude werden opgepropt ende bij wel welkers overlijden ofte desertie het voors. dorp met de overblijvende kinderen soude kunnen worden beswaard daer het selve, met hun eijgen wesen te onderhouden genoeg te doen heeft, ende welke last voor de supplianten reeds ondragelick is dat sij tot weeringe van dit groot verval en disordre aen verscheijde eijgenaars en bewoonders der huijsen hebben doen aen seggen van soodanige menschen niet te logeeren ofte herbergen maer deselve te doen vertrekken, ja selfs geinterdicieerd in 't toekomen de eenige diergelijcke vreemde menschen te herbergen ofte huijsvesten dat de supplianten egter ervaaren dat sulcks niet werd opgevolgd ja selfs dat eenige onwillig sijn om deesse interdictie te pareeren, niet tegenstaande iteratieve aanseggingen diensaengaende gedaan, ende wijle de supplianten bespeuren dat dit verbod van geen kragt is nog sal sijn, tensij het selve met een ponaliteit van UED. Moog: wordt gesterckt soo keeren de Supplianten sig tot UED. Mog: reverentlick versoekende, dat UED. Mog. aan alle eijgenaars ende bewoonders der huijsingen inder supplianten district gelegen bij appointemente gelieven te interdicieeren ende verbieden van in 't toekomende buijten voorweeten ende toestemminge van de supplianten eenige vreemde of onvermogende personen aan te houden veel min te huijsvesten op sekere poene jegens de Heeren van den Lande te verbeuren ende voorts dat UED. Mog: mede aande resp. eijgenaars ende bewoonders op gelijcke poene gelieven te ordonneeren om alle diergelijcke personen die bij haerlieder nog worden aangehouden en gehuijsvest ende binnen 't jaar haer verblijf buijten kennis ende toestemminge van de supplianten hebben genomen binnen agt dagen na insunatie te doen vertrekken, alsmede dat sommige opgesetenen van Zoest metter woon na een andere plaetse vertrokken sijnde en de aldaar langen tijd gewoond ende kinderen geprocreeerd hebbende niet weder sullen mogen komen inder supplianten district dan alvorens exhibeerende een acte van garantie van het geregt haerer voorige woonplaetse alles op poene dat bij mancquement van dien de supplianten mogten worden geauthoriseerd deselve de facto uijt haerlieder district te setten”.

Dit doende enz: 1)

1) Oud-Archief gemeente Soest.

Uit het vorenstaande blijkt dat men in Soest allerminst gesteld was op deze vreemde lieden, die door de overheid werden geweerd, doch naar het schijnt door de inwoners van Soest onderdak werden verleend en misschien wel begaan waren met het lot van deze misdeelden. De Soesternaren werden bedreigd met een „gelijke poene”.

De hoogmogende heren in de hoofdstad van onze provincie dachten er anders over en verklaarden het verzoek niet ontvankelijk en het keur werd niet bekrachtigd. Het gemeentebestuur van Soest bleef zitten met het kwade volk, dat zich bezig hield met smokkelarij en door middel van bedelen aan de kost trachtte te komen.

Vreemd volk, zwervers en landlopers hebben blijkbaar altijd in Soest rondgezworven. Tot het uitbreken van de tweede wereldoorlog en de daarmee gepaard gaande distributiemaatregelen, zwierven te Soest op het platteland dergelijke typen mensen, die hier in hooibergen overnachten en bij de boeren een boterham of een middagmaal opliepen.

Voor zwervers en landlopers en dergelijk volk had men in het Soesterdialect een kernachtig woord; met name „schoeker” met dezelfde betekenis als schavuit, schansloper, enz.

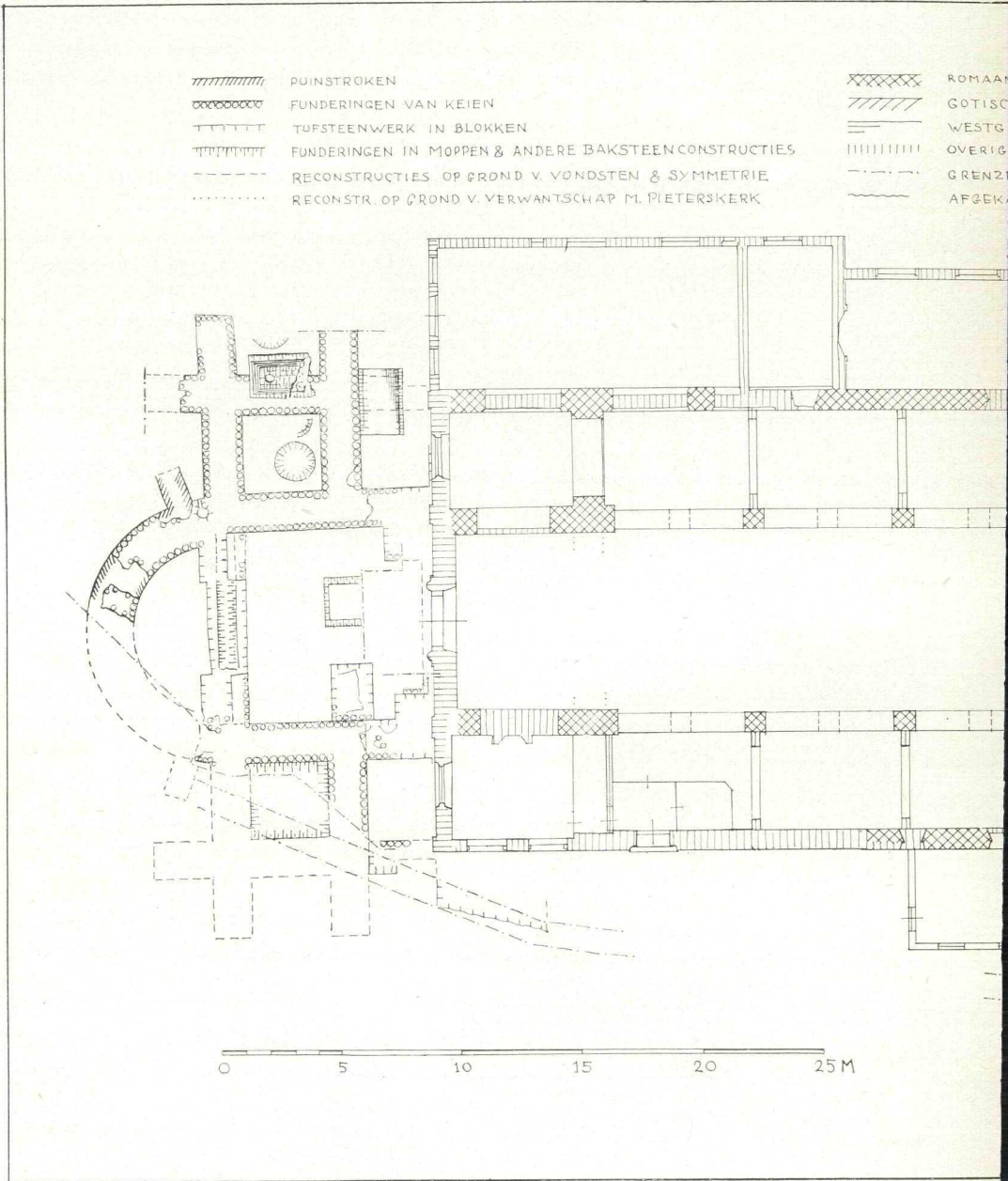
Volgens verstrekte gegevens door de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afdeling dialectologie, te Amsterdam, is „schoeker” afkomstig uit het bargoens, de taal der zigeuners. De oudste vorm is *guichél*, daarna vervormd tot *joekel*, *joeker*, *tjoekel*, *sjoeker*. Deze woorden kunnen „hond” betekenen. Een woordenlijst van het naburige Bunschoten vermeldt *sjoeker* in de betekenis van een landloper. Dit zal in Soest zeer waarschijnlijk ook het geval zijn geweest want, voor zover schrijver bekend, werden deze lieden, door de Soestenaren, nooit anders betiteld, dan met „schoeker”.

Met de landlopers en hun kornuiten verdween het woord „schoeker” dat men nu niet meer hoort gebruiken, wanneer een persoon met een minder gunstig voorkomen zich in de buurt bevindt, wat gelukkig sporadisch voorkomt in onze tegenwoordige tijd met zijn sociale wetten en regelingen, waardoor het bedelen als een maatschappelijk kwaad uit het dagelijks leven werd verbannen.

E. HEUPERS

HERDENKINGSTENTONSTELLING PAUS ADRIAAN VI

Bij gelegenheid van het vijfde eeuwfeest van de geboorte te Utrecht op 2 maart 1459 van paus Adriaan VI (de enige nederlandse en de laatste niet-italiaanse paus) zal door het Centraal Museum te Utrecht en door de universiteit van Leuven een herdenkingstentoonstelling worden ingericht. Te Utrecht zal deze tentoonstelling te zien zijn gedurende de maanden september en oktober, te Leuven gedurende de maand november van dit jaar.

Plattegrond van de Janskerk met de verschillende vondsten volgens de gegevens van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, het Gemeente-Archief te Utrecht en de dienst van Openbare Werken aldaar.

UTRECHT ST. JAN

MURWERK, TUFSTEEN 11^EE. (EN JONGER?)

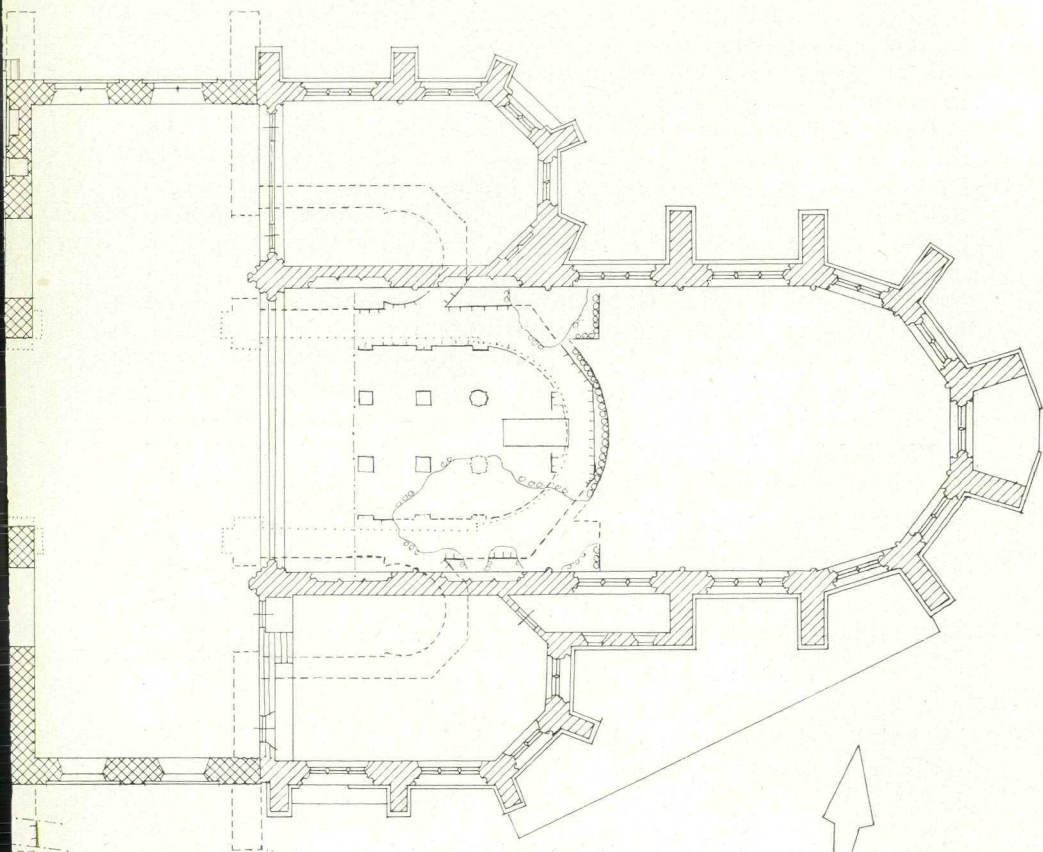
OR 1508-1539

1682

17^EE & JONGER, BAKSTEENWERK

D. OPGRAVINGEN

MURWERK

DE GOTISCHE OVERWELVINGEN ZIJN NIET AANGEGEVEN.

RESTAURATIES EN VONDSTEN IN UTRECHT

Mariastraat 28. De gedeeltelijke restauratie van het voormalig poortgebouwtje van het huis Zoudenbalch, welke dank zij het Utrechts Monumentenfonds¹⁾ tot uitvoering gebracht kon worden — nadat reeds sedert 1916 over restauratieplannen was gesproken! — is voltooid.

Het is te hopen, dat het ook mogelijk zal blijken om binnen niet te lange tijd dat werk wat niet direct voor de consolidatie van het gebouwtje noodzakelijk was uit te voeren. Dit is in het bijzonder het in bruikbare staat brengen van het interieur en het vernieuwen van de huidige, zeer storende, onderpui door een, die duidelijker het poortkarakter tot uiting brengt.

De verschillende vondsten maken het gewent te zijner tijd een uitvoerige beschouwing aan dit poortgebouw te wijden. Voorlopig kan vast medegedeeld worden, dat de kruisvensters in de gevel hersteld zijn op grond van de pengaten van kalven, middenstijlen en glasroetjes en met behulp van de luikspinningen, welke alle nog aanwezig waren. Deze kozijnen zijn vermoedelijk aangebracht bij een laat 17de eeuwse verbouwing. Omtrent de oorspronkelijke vensters uit de bouwtijd (15de eeuw) waren practisch geen gegevens te vinden. Het is zeer waarschijnlijk, dat de ruimte tussen de overwelfde doorgang en de kap in eerste opzet niet in drie verdiepingen was verdeeld, maar in tweeën.

Vleeshal in de Voorstraat. Tijdens werkzaamheden in de vleeshal is gebleken, dat de zuidwestelijke langsgewel ouder is dan al de overige delen van het gebouw. Deze muur is opgetrokken in baksteen van een formaat van 6,5-7 bij 14,5-15,5 bij ca 29 cm; 5 lagen metselwerk per 38,5-40 cm. Het overige muurwerk bestaat uit baksteen van 5,5 bij 11,5 bij 24 cm; 5 lagen per 29,5 cm. Door middel van een grote staande tand is het jongere werk, op een afstand van ca 20 cm uit de binnenhoeken, ingekast in het oudere. Deze constructie wijst er wel op, dat het hier niet een tijdens de bouw verwerkte partij oudere steen betreft.

De huidige vleeshal werd gebouwd in de jaren 1637-1638²⁾, terwijl reeds op de kaart van Braun en Hogenberg van ca 1570³⁾ op deze plaats „tVleeshuijs” staat ingeschreven. De gevonden muur is dus ongetwijfeld nog een restant van het vorige vleeshuis, dat dus dezelfde diepte gehad moet hebben als het huidige. Ook de genoemde kaart doet dit vermoeden.

1) Gaarne vestigen wij in dit verband nog eens uw aandacht op het Utrechts Monumentenfonds, dat door middel van subsidies restauraties van particuliere huizen mogelijk maakt. Voor een bedrag van f 2.— per jaar (of meer!) kunt u begunstiger worden van dit fonds en zodoende uw medewerking verlenen aan het werk van deze stichting. Opgave bij de secretaris, de heer R. J. Wilma, stadhuis, Utrecht.

2) E. J. Haslinghuis, de Ned. monumenten van geschiedenis en kunst, II-I, de gemeente Utrecht, 's Gravenhage, 1956, blz. 136 e.v.

3) o.c. blz. 33.

De reeksen venstertjes, welke in beide zijmuren voorkomen, zijn volkomen identiek; die in de oudste muur blijkt geheel en al tot het oorspronkelijk werk te behoren, zodat de andere in 1637 overeenkomstig de reeds bestaande reeks gemaakt moet zijn. Ook de plaatsing van de balken, zoals wij die nu kennen, zal met die van de vroegere vleeshal moeten overeenstemmen, daar deze verband houdt met de plaatsing van de vensters.

Het is wel aan te nemen, dat deze vorige vleeshal niet later dan ca. 1500 gebouwd is. Het „kleine vleeshuis” in de Lange Nieuwstraat — zelf weer de opvolger van een in 1432 gesloopt vleeshuis achter Hasenberch⁴⁾ (dat ter plaatse van de zuidelijke hoek van het huidige stadhuis stond) — zal dus niet lang als zodanig in gebruik zijn geweest. Op de kaart van 1570 is het gebouwtje niet van een bijschrift voorzien.

Catharijneconvent. Tijdens de restauratie van de St. Catharijnekkerk onder leiding van ir. G. M. Leeuwenberg werden in de zuidelijke gevel van deze kerk belangwekkende aanwijzingen gevonden ten aanzien van de sinds lang verdwenen noordelijke vleugel van de kloostergang van het aangrenzende Catharijneconvent. Deze heeft twee verdiepingen gehad, overeenkomstig de nog bestaande vleugels: de onderste overwelfd en de bovenste gedekt door een houten plafond. De wand van de bovenverdieping was geleed door middel van verdiepte velden in de gevel van de kerk (tussen de vensters, welke in hun tegenwoordige vorm uiteraard slechts denkbaar zijn in de toestand, welke na het slopen van deze kloostergang ontstond⁵⁾). Deze verdiepte velden zullen in het zicht gelaten worden.

Ook tijdens de restauratie van de westelijke vleugel van de kloostergang waren reeds verschillende vondsten gedaan omtrent de aansluiting van deze vleugel aan de noordelijke. Een en ander werd in de wijze van restaureren tot uitdrukking gebracht.

Opgraving westpartij Janskerk. Als aanvulling op hetgeen werd medegedeeld in de november- en decembernummers van het maandblad Oud-Utrecht jrg. 1958 omtrent de opgraving bij de Janskerk, publiceren wij hier een plattegrond van deze kerk, waarin zowel de vondsten van het onderzoek in 1949 door de Rijksdienst van het Oudheidkundig Bodemonderzoek als die van de opgraving in 1958 zijn aangegeven. In de smalle strook aan de zuidwestelijke zijde is bovendien aangegeven, hetgeen in 1932 tijdens het aanleggen van een riool werd gevonden.

Voor een nadere beschrijving kan hier worden verwezen naar het

⁴⁾ o.c. blz. 141-142.

⁵⁾ Er zijn aanwijzingen, dat de huidige vensters kleinere voorgangers hebben gehad, die dus vanuit de verdieping van de kloostergang zicht gaven op het inwendige van de kerk. Deze ongebruikelijke vorm zal verband houden met het feit, dat het complex in de 16de eeuw door de johannieter orde als hospitaal werd gebruikt. (Zie A. v. Hulzen, Utrecht, A'dam 1946, blz. 73 e.v.).

desbetreffende artikel in het Bulletin van de Kon. Ned. Oudh. Bond (15 januari 1959, kol. 35 e.v.) ⁶⁾.

IR. C. L. TEMMINCK GROLL

KLEINE MEDEDELINGEN

A. J. U. BARON VAN WASSENAER (III)

Uit het kabinetsarchief van de commissaris der koningin in de provincie Utrecht blijkt, dat Arend Jacob Unico baron van Wassenaer tot Catwijk in 1850 burgemeester werd van de gemeenten Driebergen, Rijsenburg en Sterkenburg. Zowel in het benoemingsbesluit als in alle daarop volgende besluiten tot herbenoeming, alsook bij het koninklijk besluit van 28 november 1874, waarbij hem eervol ontslag werd verleend „met dankbetuiging voor de bewezen diensten” staat het toevoegsel „Catwijk” achter de naam.

De gemeente Sterkenburg werd bij de gemeente Driebergen gevoegd bij de wet van 13 juni 1857, Staatsblad 74.

De heer Van Wassenaar tot Catwijk was tevens secretaris der drie (later twee) gemeenten.

Mr. H. G. ENGELBERTS,

Chef van het kabinet van de commissaris der koningin in de provincie Utrecht.

A. J. U. BARON VAN WASSENAER (IV)

Op blz. 11 van de lopende jaargang van dit maandblad geeft de heer W. F. del Campo Hartman — Den Haag op deskundige wijze enige verbeteringen en aanvullingen op het gestelde op de blz. 112 en 126 van de vorige jaargang en op blz. 10 van de lopende jaargang van dit blad met betrekking tot bovengenoemde heer Van Wassenaer.

Hij toont aan — zulks in tegenstelling tot het dienaangaande gestelde door de heer H. E. J. F. du Marchie van Voorthuijsen te Zeist — dat de tak van het geslacht Van Wassenaer, waartoe Arend Jacob Unico behoort, wel degelijk heerlijkheden heeft bezeten (door de heer d. M. v. V. simplistisch „toevoegingen” genoemd).

De heer Del Campo Hartman maakte evenwel een kleine „slip of the pen” wanneer hij sielt, dat de zoon van mr. O. J. E. baron van Wassenaer „de beide Katwijken en 't Zandt” thans nog bezit.

Dit moet namelijk zijn: „kleinzoon”; de zoon is reeds lang overleden.

De heer Du Marchie van Voorthuijsen geeft op vorenbedoelde blz. 10 een volgens hem limitatieve opsomming van de heerlijkheden der Van Wassenaers. Deze opsomming kan evenwel met een groot aantal worden aangevuld. (Zie o.a. N.A. 1953). Voorts moet in bedoelde opsomming het woordje „van” in „Van den Bossche” vervallen, wanneer men dit ook bij de andere heerlijkheden terecht weglaat, terwijl „Worbert” in het rijtje niet thuishoort. Worbert is niet de naam van een heerlijkheid doch is een familienaam, die een tak van het geslacht Van Wassenaer er bij genomen heeft en gevoegd heeft vóór haar eigen geslachtsnaam, zoals een soortgelijke toevoeging ook in vele andere geslachten heeft plaats gehad.

Mr. H. L. L. VAN HOOGENHUYZE

⁶⁾ Op één punt wijkt de hier gepubliceerde plattegrond iets af van die, welke in het Bulletin werd afgedrukt. Na het maken van het cliché werd namelijk nog het zuidelijk uiteinde van de west-absis teruggevonden.

De opmeting van de kerk zelf is afkomstig van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.